

MASARYKOVA UNIVERZITA
CENTRUM OBČANSKÉHO
VZDĚLÁVÁNÍ

Petr Čáp, Ondřej Matějka, Tomáš Protivínský

Občanské vzdělávání v ČR

*Demokracie je stálým úsilím o politickou výchovu a výchovu občanstva vůbec.
Tomáš Garrigue Masaryk, 1925*

Občanské vzdělávání v ČR

Petr Čáp, Ondřej Matějka, Tomáš Protivínský

Centrum občanského vzdělávání Masarykovy univerzity

Obsah

1. Význam občanského vzdělávání.....	5
2. Struktura občanského vzdělávání v ČR.....	8
3. Role státu a občanské společnosti / podnikatelů.....	11
4. Občanské vzdělávání na školách	12
5. Občanské vzdělávání dospělých	14
6. Závěry a doporučení	17

1. Význam občanského vzdělávání

Jednou z výrazných charakteristik západní společnosti je rostoucí nedůvěra občanů v demokratické instituce. Ekonomická recese posledních let odhalila, že společnost prochází mnohem hlubší krizí důvěry v zastupitelskou demokracii. Poslední výzkumy uskutečněné Centrem pro výzkum veřejného mínění¹ a MŠMT² potvrzují tento trend i v České republice. Zde pro představu vybíráme pár klíčových zjištění z posledních tří let:

- Důvěru Poslanecké sněmovně vyslovilo 12 % dotázaných;
- Vládě důvěřuje 16 % dotázaných;
- Nespokojenost s politickou situací však vyjadřuje 79 % dotázaných;
- Čtvrtině populace je lhostejné, zda v zemi je demokratický, nebo nedemokratický režim;
- Lidí otevřených možnosti autoritativního způsobu vlády je v populaci 24 %;
- Celkem 54 % populace si myslí, že s lidmi v ČR není zacházeno rovnoprávně a spravedlivě;
- 80 % středoškolských studentů si myslí, že nemohou nijak ovlivnit problémy na lokální nebo národní úrovni;
- Osmnáctiletí studenti neprojevovali velkou jistotu ohledně své účasti ve volbách. Rozhodně chtělo volit jenom 2 % mladých lidí (bez ohledu na typ školy).

V České republice sledujeme pokles důvěry v politiku jako účinného nástroje změny ve společnosti. Z výzkumů v našem prostředí můžeme jen pro příklad uvést šetření hodnotových preferencí v České republice mezi lety 1991 a 2007, které poukazuje na výrazný pokles hodnoty pojmu „politika“. Klesající trend se projevuje také v dalších evropských zemích, většinou však méně výrazný. V posledním šetření v roce 2007 byla hodnota „politika“ považována za spíše nedůležitou až zcela nedůležitou, rostoucí preference vykazují pouze hodnoty „přátelé“ a „volný čas“³.

Běžní lidé přestávají důvěřovat svým voleným zastupitelům, že hájí jejich zájmy a nezajímají se o politiku jako takovou. Frustrace ze současné politické situace vede k prohloubení občanské apatie, rezignace a uzavírání se do svých soukromých světů, jak potvrzují výzkumy veřejného mínění a dlouhodobě klesající zájem o účast ve volbách. Pojetí občanské výchovy a vzdělávání nedává ani během školní docházky ani v rámci celoživotního učení možnost získat praktické zkušenosti s občanským životem, tedy zažít možnost uplatnit svá práva a hrát aktivní roli ve veřejném životě. Filozof Václav Bělohradský popisuje tento stav české společnosti jako „antipolitický individualismus“, kdy jsme společností diferencovaných fragmentů, které se cítí nezávislé na celku.⁴ Změnit celek je pak z pohledu jedince nemožné a z pohledu individuální seberealizace i v podstatě irrelevantní. Ve vniklém depolitizovaném prostoru není možnost vést demokratickou diskusi, která je fundamentálním aspektem zralé demokracie. Bez demokratů se demokracie stává jen křehkou neživoucí slupkou, která je málo odolná čelit vlivům, jako jsou radikalismus, extremismus, nacionalismus a rasismus.

Jakkoli se může zdát, že tento stav nevede, je v posledu ohrožující pro celý demokratický systém, protože nemá dostatečnou podporu. Už nyní můžeme pozorovat, že 40 % občanů dlouhodobě ignoruje volby. Z těch, kteří k volbám chodí, se pak nemalá část rozhoduje pro strany, které v nějaké podobě nabízejí více

1 <http://cvvm.soc.cas.cz>

2 <http://www.msmt.cz/pro-novinare/vysledky-mezinarodniho-vyzkumu-iccs-obcanska-vychova>

3 Prudký, L. et al. (2009). Inventura hodnot: Výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České republiky. Praha: Academia.

4 Bělohradský, V. (2012) Odvrát od smyslu: o současné krizi. In Krize, nebo konec kapitalismu? Praha: Prostor.

či méně radikální alternativu k systému. Ne snad, že by nebylo třeba poměry v ČR upravovat. Ale pokud někdo může získávat hlasy slibem, že celým systémem od základů zatřese, je to velmi riziková situace a je jen otázkou času, kdy se tak opravdu stane. Nedůvěra v demokratický systém se navíc neprojevuje pouze v rostoucích preferencích pro „antisystémové strany“, ale také v nedůvěře v instituce státu, které jsou klíčové pro jeho fungování – soudy, školy a úřady všeho druhu.

Právě **rozvoj aktivního občanství je jednou z odpovědí na to, jak negativním dopadům lokálních i celospolečenských změn předcházet.** Jak rozvíjet u občanů svobodné kritické myšlení, které je ubrání před manipulací a propagandou. Mezinárodní studie⁵ spatřují v občanském vzdělávání nástroj, který může působit preventivně jako ochrana před sociálně patologickými jevy a zároveň aktivně přispívat k ekonomicko-sociálnímu rozvoji společnosti.

OBČANSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ V PERSPEKTIVĚ CELOŽIVOTNÍHO UČENÍ

Základní vztahovou osou, která zaručuje kvalitu demokracie, je vazba mezi jednotlivcem, komunitou a státem. Pevnost tohoto svazku je na jedné straně určována vnitřní potřebou každého občana zajímat se o své okolí a spolupracovat s ostatními lidmi, skupinami či institucemi a na straně druhé vybaveností občana potřebnými znalostmi a dovednostmi. Jak vnitřní potřeba, tak dovednost participace není ale dána všem a navždy a je potřeba je celoživotně rozvíjet a kultivovat.

Potřebu celoživotního kultivace občansko-politických kompetencí si uvědomovali politici již na samém počátku rozvoje demokracie v Česku. Známy je „Zákon o organizaci lidových kursů občanské výchovy“⁶ z roku 1919, kde se stanoví, že „nevyhnutelnou podmínkou a nejzávažnějším předpokladem existence svobodného národního státu jest politická vyspělost státních občanů... **Stát sám jest povinen vzít ve svou péči jako jeden ze svých nejpřednějších a nejvznešenějších úkolů politickou výchovu veškerého občanstva státního.**“

V mezinárodních strategických dokumentech se aktivní občanství objevuje na nejvyšší úrovni, stejně jako například zaměstnatelnost. Je patrné, že v současné době je občanské vzdělávání směřující k aktivnímu občanství natolik potřebné, aby mu klíčoví aktéři na poli vzdělávání věnovali mimořádnou pozornost a stalo se jednou ze vzdělávacích priorit.

Na globální úrovni se vztahem mezi aktivním občanstvím a celoživotním učením zabývá Institut celoživotního vzdělávání UNESCO⁷. Aktivní občanství není jenom výsledkem vzdělávání, ale také jeho podmínkou – **je potřeba aktivních občanů, kteří svobodně sebeurčují a utváří své životy, kteří mají motivaci k dalšímu vzdělávání a dalšímu rozvoji sebe sama i společnosti.**

5 Osler, A. et Starkey, H. (2006). Education for Democratic Citizenship: a review of research, policy and practice 1995–2005. Research Papers in Education, 24, 433–466.

Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D. et Losito, B. (2010). Prvotní zjištění z Mezinárodní studie občanské výchovy. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.

Kahne, J. et Westheimer, J. (2006). The Limits of Political Efficacy: Educating Citizens for a Democratic Society. Political Science & Politics. Vol. 39, n. 2, pp. 289–296.

6 Zákon č. 67/1919 o organizaci lidových kursů občanské výchovy ze dne 7. 2. 1919

7 <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001864/186431e.pdf>

S tímto vědomím přijala v roce 2006 Rada a Evropský parlament „Evropský rámec o klíčových schopnostech pro celoživotní učení“⁸. Tento rámec identifikuje a definuje klíčové kompetence, které občané potřebují harmonicky rozvíjet pro své osobní naplnění, sociální začlenění, aktivní občanství a zaměstnatelnost. Patří mezi ně osm kompetencí:

1. Komunikace v mateřském jazyce
2. Komunikace v cizích jazycích
3. Matematická schopnost a základní schopnosti v oblasti vědy a technologií
4. Schopnost práce s digitálními technologiemi
5. Schopnost učit se
6. **Sociální a občanské schopnosti**
7. Smysl pro iniciativu a podnikavost
8. Kulturní povědomí a vyjádření

Aktuální vize rozvoje vzdělávání v Evropské unii do roku 2020⁹ vyjmenovává celkem čtyři strategické cíle, jež odpovídají komplexnímu přístupu k celoživotnímu učení (at' již v rovině formální, neformální či informální):

- realizovat celoživotní učení a mobilitu v učení,
- zlepšit kvalitu a efektivitu vzdělávání a odborné přípravy,
- **podporovat spravedlivost, sociální soudržnost a aktivní občanství,**
- zlepšit kreativitu a inovace, včetně podnikatelských schopností, na všech úrovních vzdělávání a odborné přípravy.

Pojetí celoživotního učení v České republice a zejména jeho rozčlenění není vždy zcela jednotné¹⁰, avšak základní principy jsou shodné a je možné říci, že **občanské vzdělávání tvoří spolu se vzděláváním profesním a zájmovým třetí pilíř dalšího vzdělávání dospělých.** Strategie celoživotního učení ČR uvádí sociální soudržnost a aktivní občanství jako jednu ze tří hlavních oblastí, které by mělo celoživotní učení podporovat a rozvíjet. Ve Strategii pro celoživotní učení se výslovně uvádí:

„Celoživotní učení může také významně přispět ke **vzdělávání soudných, kritických a nezávisle myslících občanů** s vědomím vlastní důstojnosti a s respektem k právům a svobodám ostatních, **kterí mohou rozvíjet demokracii a občanskou společnost.**“¹¹

Aktivní občanství, hospodářská konkurenceschopnost a sociální soudržnost jsou vzájemně propojené faktory, které se navzájem posilují. Je možné říci, že v oficiálních dokumentech jak EU, tak národních institucí, jsou cíle celoživotního učení definovány nejen čistě ekonomicky, ale i sociálně a občansky. Tyto obecné **proklamace avšak již nejsou rozpracovány do konkrétních vzdělávacích cílů nebo reálných programů.** Například v rámci programového období ESF na roky 2007–2013 byla vydána pouze jedna výzva¹² dotačního programu OPVK zaměřená na občanské vzdělávání, kde byla 77 projektům přidělena dotace o celkové výši 305 mil. Kč. Nyní zůstává otázkou, zda MŠMT v nových programových dokumentech na roky 2014–2020 zaměří vzdělávací politiku státu čistě na rozvoj konkurenceschopnosti a adaptability na trh práce, nebo zda se stejnou měrou budou rozvíjet u občanů i kompetence sociální a občanské. Potřeba, příležitost i finance tu jsou.

8 http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/documents/publications/keycomp_cs.pdf

9 <http://www.et2020.cz/dokumenty/1289394530.pdf>, jedná se o strategii rozvoje vzdělávání, která je součástí Strategie Evropa 2020.

10 srov. MŠMT, Strategie CŽU, 2007, str. 9; MŠMT, Dlouhodobý záměr, 2007, str. 13; MŠMT, bez data; o vzdělávání dospělých také MŠMT, 2001, str. 79),

11 MŠMT, Strategie CŽU, 2007, s. 46

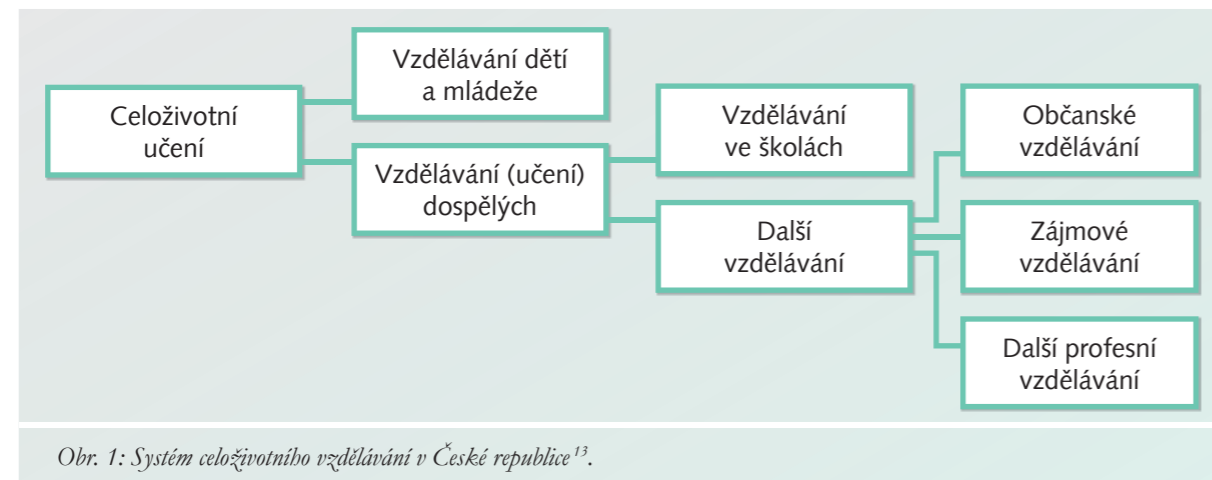
12 <http://www.msmt.cz/strukturalni-fondy/vyhlaseni-vyzvy-k-predkladani-individualnich-projektu-11>

2. Struktura občanského vzdělávání v ČR

Občanské vzdělávání v kontextu českého vzdělávání zahrnuje především dvě oblasti:

- občanské vzdělávání dětí a mládeže (počáteční vzdělávání)
- občanské vzdělávání dospělých (obr. 1 znázorňuje občanské vzdělávání v rámci celoživotního učení)

Obě oblasti se navzájem výrazně liší, proto se na ně zaměříme samostatně.

Občanské vzdělávání dětí a mládeže

Zde se zaměříme na občanské vzdělávání jako součást kurikula základních a středních škol. Mezinárodní studie občanské výchovy ICCS 2009 identifikovala šest základních přístupů k občanskému vzdělávání¹⁴:

- samostatný předmět
- integrace do jiných předmětů
- průřezové téma
- školní parlamenty a jiné zvláštní události
- mimoškolní aktivity
- zkušenosti ze tříd / étos

Silnou stránkou českého školství je formální zahrnutí občanského vzdělávání jako samostatného předmětu, průřezového tématu i prostřednictvím integrace do jiných předmětů. Oproti tomu méně formální přístupy jsou stále spíše výjimkou (zejména mimoškolní aktivity, přímá zkušenost ze tříd), ačkoli v posledních letech se dostává poměrně velké podpory školním a žákovským parlamentům. Další významná slabina souvisí se stavem českého vzdělávání jako celku – chybí celonárodní hodnocení výsledků vzdělávání, systematické řízení kvality se uplatňuje jen v omezené míře¹⁵. I přes formální zahrnutí občanského vzdělávání do kurikula tak nemusí docházet k žádoucím výstupům, klesající výsledky českých žáků naznačuje i Mezinárodní studie občanské výchovy ICCS 2009¹⁶.

13 Palán, Z. (2003). Základy andragogiky. Praha: Vysoká škola J. A. Komenského s.r.o.

14 Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D., & Losito, B. (2010). První zjištění z Mezinárodní studie občanské výchovy. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.

15 Mejstřík, M. & kolektiv Národní ekonomické rady vlády (2011). Rámec strategie konkurenceschopnosti. Praha: Úřad vlády České republiky.

16 Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D., & Losito, B. (2010). První zjištění z Mezinárodní studie občanské výchovy. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.

Základní školy (primární a nižší sekundární vzdělávání)

Do kurikula základních škol je občanské vzdělávání zahrnuto třemi způsoby¹⁷:

- klíčové kompetence
- samostatný předmět
- průřezové téma

Klíčové kompetence tvoří obecné cíle základního vzdělávání, představují souhrn vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot, které jsou stěžejní pro osobní naplnění, sociální začlenění, aktivní občanství i zaměstnatelnost. Občanské kompetence tvoří jednu ze šesti oblastí klíčových kompetencí.

Na druhém stupni základních škol (nižší sekundární vzdělávání) je občanská výchova vyučována jako samostatný předmět. Obsah tohoto předmětu vymezený v kurikulu pokrývá občanské znalosti dostatečně, pro přílišné zaměření na znalosti však může docházet k opomíjení dovedností a postojů. Často bývá také nízká časová dotace přidělená tomuto předmětu ve výuce.

Průřezová témata v kurikulu reprezentují aktuální problémy současného světa a umožňují propojení vzdělávacích oborů a předmětů. Jedním z šesti vymezených průřezových témat je výchova demokratického občana.

Střední školy (vyšší sekundární vzdělávání)

Zahrnutí občanského vzdělávání do kurikula středních škol je podobné jako u základních škol, opět je zařazeno mezi klíčové kompetence, jako samostatný předmět a u středních odborných škol také jako průřezové téma (u gymnázií průřezové téma výchova demokratického občana chybí)¹⁸.

Problematická je návaznost kurikula pro občanské vzdělávání mezi základními a středními školami. V posledních letech byly vytvořeny modelové očekávané výstupy vzdělávání, které by mohly návaznost jednotlivých stupňů podpořit, v praxi je však jejich používání zatím výjimečné.

Občanské vzdělávání dospělých

Strategie celoživotního učení ČR uvádí sociální soudržnost a aktivní občanství jako jednu ze tří hlavních oblastí, které by mělo celoživotní učení podporovat a rozvíjet. Potřeba občanského vzdělávání je zdůrazňována také dalšími strategickými dokumenty, jeho podoba však dále upřesněna není, rovněž ani koncept aktivního občanství není jednoznačně vymezený.

Můžeme vymezit čtyři oblasti, ve kterých je v České republice realizováno občanské vzdělávání dospělých:

- organizace a aktivity zaměřené na občanské vzdělávání dospělých
- zájmové vzdělávání s přesahem do občanského vzdělávání
- profesní vzdělávání s přesahem do občanského vzdělávání
- vzdělávání v rámci státní správy

17 RVP ZV – Výzkumný ústav pedagogický v Praze (2007). Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze.

18 RVP Elektrotechnika – Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (2007). Rámcový vzdělávací program pro obor vzdělávání 26-41-M/01 Elektrotechnika. RVP G – Výzkumný ústav pedagogický v Praze (2007). Rámcový vzdělávací program pro gymnázia. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze.

Ideu občanského vzdělávání jako prostředku k rozvoji aktivního občanství nejvíce naplňuje první zmíněná oblast, tyto aktivity lze dále rozdělit na komunitní aktivity, osvětové akce, vzdělávací kurzy a kurzy zaměřené na rozvoj osobnosti. Pro velkou část kurzů a aktivit však není občanské vzdělávání primárním cílem, zahrnují je spíše díky velkému přesahu občanského vzdělávání do jiných oblastí (jedná se například o aktivity globálního či interkulturního vzdělávání).

Aktivity zájmového vzdělávání jsou přístupné pro větší část populace, příkladem mohou být osvětové a vzdělávací akce realizované veřejnými knihovnami. Výhodou je vyšší zájem ze strany dospělých osob, úskalím tohoto přístupu naopak nesystematičnost a spíše nahodilý výběr zahrnutých témat.

Profesní vzdělávání pokrývá pouze omezenou část občanských témat (např. kurzy soft skills), stejně tak i vzdělávání v rámci státní správy – jednotlivé instituce se zaměřují pouze na oblast jejich působnosti (Ministerstvo životního prostředí podporuje environmentální vzdělávání, Ministerstvo financí realizuje kurzy finančního vzdělávání). Tyto aktivity nelze považovat za systematickou podporu aktivního občanství.

V rozsáhlém dotazníkovém šetření Vzdělávání dospělých 2005 uvedlo pouze 3,5 % respondentů, že se účastní aktivit občanského vzdělávání¹⁹, stejně nízký počet respondentů uvedl zájem o toto vzdělávání v budoucnu. Analýza obsahů kurzů v rámci neformálního vzdělávání, kterých se respondenti účastnili, naznačila velmi slabé pokrytí oblasti občanského vzdělávání (70 % osob zapojených do občanského vzdělávání však nebylo schopno uvést název konkrétního kurzu, kterého se účastnily). 92 % účastníků občanského vzdělávání se v budoucnu neplánuje zapojit do života města či obce, hlavního cíle občanského vzdělávání – podpory aktivního občanství – se v současné době dosahovat nedaří.

¹⁹ Hloušková, L. et Pol, M. (2008). Občanské vzdělávání dospělých. In Rabušicová, M. et Rabušic, L. (Eds.). Učíme se po celý život? O vzdělávání dospělých v České republice. Brno: Masarykova univerzita.

3. Role státu a občanské společnosti / podnikatelů

Občanské vzdělávání je v tradičních demokraciích záležitostí celospolečenského významu, proto jej zpravidla garantuje a podporuje stát. Klíčovým problémem pro zajištění občanského vzdělávání z hlediska státu je, jak zajistit, aby bylo nadstranické. V Německu, zemi s patrně nejrozvinutějším systémem občanského vzdělávání, je metodickým základem pro občanské vzdělávání tzv. beutelsbašský konsenzus, který stanovuje pravidla jako je zákaz indoktrinace a podpora kritického myšlení. Obvykle je také za základ občanského vzdělávání brána ústava. V praxi je občanské vzdělávání odvozeno od koncepčních dokumentů a dlouhodobě je za něj odpovědný konkrétní rezort (např. školství v Rakousku nebo v rámci ochrany ústavy rezort vnitra a spravedlnosti v Nizozemí) a jemu podřízená výkonná agentura (Německo) nebo smluvní partner, který spadá do občanské společnosti (Rakousko, Nizozemí, Velká Británie).

V České republice dosud nebyl vytvořen žádný rámec pro občanské vzdělávání na úrovni státu. Nepracuje se se žádnou koncepcí a dlouhodobě nejsou určeny žádné prostředky ze státního rozpočtu. Určitý pokus probíhá od roku 2009, kdy byla pro MŠMT sepsána koncepce občanského vzdělávání a Centra občanského vzdělávání. MŠMT se od té doby ovšem hlásí k občanskému vzdělávání pouze příležitostně. Existovala pracovní skupina, která se zaměřila na přípravu výzvy na občanské vzdělávání z prostředků OPVK. Tato výzva je ojedinělým krokem ze strany MŠMT směrem k občanskému vzdělávání.

Dlouhodobě převládá tendence ponechat tuto oblast na občanském sektoru, který tuto oblast dílčím způsobem také pokrývá. Problém je se systematickostí a udržitelností. Bez státem stanoveného koncepčního a finančního rámce nejsou se aktivity občanské společnosti nutně drobí do mnoha dílčích a krátkodobých projektů. Jakkoli jsou výstupy z těchto projektů často velmi kvalitní, obvykle s koncem projektu končí i další působení těchto výstupů. Soukromý sektor se v ČR v občanském vzdělávání nijak významně neangažuje.

4. Občanské vzdělávání na školách

Čeští žáci mají s aktivním občanstvím velký problém. Je proto potřeba se rozloučit s velmi rozšířenou uklidňující představou, že mladá generace vyrůstající ve svobodných poměrech po roce 1989 bude v sobě mít automaticky jiný přístup k veřejnému dění než generace jejich rodičů. Průzkumy občanských postojů a občanského chování nic takového nepotvrzují, naopak ukazují, že jejich postoje jsou většinou méně občansky zaměřené než u jejich rodičů.

Podle mezinárodní studie ICCS z roku 2009, která srovnávala občanské znalosti, dovednosti a postoje žáků ze 38 zemí, je zapojení žáků v ČR prokazatelně nižší u všech 7 sledovaných aktivit oproti mezinárodnímu průměru; u 3 z nich výrazně nižší. Například předpokládaná účast v národních volbách činí v ČR 50 % žáků. Jedná se o výrazně nejnižší výsledek, mezinárodní průměr 81 %, druhý nejnižší výsledek – Bulharsko 69 %. Jiný ukazatel je předpokládaná participace na politických aktivitách – čeští žáci opět nejnižší výsledek (společně s Belgií). Dále čeští žáci při mezinárodním srovnání méně důvěřují národní vládě (55 %), politickým stranám (28 %), naopak více důvěřují médiím (65 %).²⁰

Neradostné výsledky mezinárodního srovnání potvrzují další průzkumy zaměřené na tuto oblast jako je průzkum od společnosti Člověk v tísni. Podle nich například 80 % žáků nevěří, že můžou ovlivnit svět kolem sebe ať už na lokální, státní nebo globální úrovni.²¹ Důležitým výsledkem tohoto průzkumu je narůstající nevole vůči romské menšině, a to zejména u gymnazistů. Velmi varovné jsou výsledky studentských voleb pořádané rovněž společností Člověk v tísni před volbami do krajských zastupitelstev na podzim 2012. V nich výrazně uspěly Dělnická strana sociální spravedlnosti a Pirátská strana, tedy strany, které nějakým způsobem nerespektují stávající politický systém nebo ho chtějí podstatně proměnit.²² Jediná oblast, ve které jsou čeští žáci podle ICCS mírně nadprůměrní (a to zejména díky dívkám z víceletých gymnázií) jsou znalosti o institucích EU. Z hlediska znalostí jsou čeští žáci i celkově průměrní, což je lepší výsledek, než když se jich ptáme na jejich postoje a dovednosti. Otázka je, čím to, že znalosti, které mají, vedou k postojům, které jsou výše uvedené.

O příčinách se můžeme spíše dohadovat. Rozsáhlejší analýzy chybí. Existují však průzkumy zjišťující, odkud žáci čerpají informace o veřejném dění. Škola se v takových průzkumech pravidelně objevuje na posledním místě.²³ Škola tedy svým stávajícím pojetím výchovy k občanství nedokáže žáky zaujmout a hrát významnější roli.

Co by bylo potřeba změnit?

Vzhledem k výše uvedeným výsledkům je třeba uvažovat o koncepční proměně. Stávající RVP sice výchovu k občanství obsahuje, nicméně akcentuje právě jen znalostní rovinu bez akcentu na reálné občanské chování žáků. V praxi se pak výchova k občanství zaměňuje za společenské vědy. Žáci se učí právo, ekonomiku, filozofii, politologii, na gymnáziích dokonce na vysoké úrovni. Je běžné, že žáci ve vyšších ročnících gymnázia čtou náročné filozofické texty například Martina Heideggera nebo Edmunda Husserla, tedy texty, kterými se pak běžně zabývají až na vysoké škole. Není potom ovšem divu, že už nezbývá čas reflektovat s nimi, proč v poslední době narůstá jejich odpor vůči Romům.

Hodinová dotace pro předmět výchova k občanství nepředstavuje ovšem z tohoto hlediska takový problém, jako spíše způsob, jak se poskytnutý čas využívá. Ostatně, když bychom každý problém ve školství měli řešit navýšením počtu hodin na ten který předmět, žáci by školu nejspíše už vůbec neopustili. Cesta se ostatně nabízí nejen v hodinách výchovy k občanství ale také ve využívání možností, které poskytuje prostředí samotné školy – školní parlamenty, různé formy samosprávy, způsob komunikace učitelů se žáky a podobně. Přitom právě prostředí školy je skvělou příležitostí k získání dovedností, jak ovlivňovat svět kolem sebe.

Problém je také v nízké hodnotě, kterou výchova k občanství ve školství má. Ve srovnání s přírodními vědami je to předmět méněcenný, zjevně proto, že se učitelům nedaří žákům přesvědčivě ukázat souvislost mezi výchovou k občanstvím jejich světem mimo školu. Velkou překážku přitom tvoří široce zastoupený názor, že politika do škol nepatří. Proto se o demokracii raději diskutuje na příkladu antického Řecka než nad aktuální politickou situací. Učitel samozřejmě nemůže propagovat konkrétní politickou stranu, ale nemá se bát se žáky diskutovat o aktuálních a často také kontroverzních společenských tématech. Právě ta totiž žáky nejvíce zajímají, a pokud se o nich ve škole mlčí, nemůžeme se divit, že škola hraje jen minimální roli při utváření jejich občanských postojů. V zahraničí je to jinak. Například ve Velké Británii jsou aktuální politická témata velmi silně akcentována přímo kurikulu.

Škola je přitom jedním z mála prostorů, kde se žáci mohou v bezpečí setkat s různými politickými názory a naučit se s nimi rozumně vycházet. Je omyl si myslet, že politické postoje se mají utvářet jen doma. Tam se žáci obvykle setkávají jen s jedním pohledem a neučí se tak vycházet s někým, jehož názory jsou odlišné.

20 Národní zpráva z Mezinárodní studie občanské výchovy, Ústav pro na pro informace ve vzdělávání, P. Soukup (vyd.), Praha 2010.

21 Zpráva o dotazníkovém šetření na středních školách podzim 2008 / leden 2009, pro Člověk v tísni o.p.s. provedla agentura Millward Brown, viz www.jedensvetnaskolach.cz, www.millwardbrown.com. (Poslední náhled: 10. 4. 2013)

22 www.jedensvetnaskolach.cz, (Poslední náhled 10.4.2013)

23 Zpráva o dotazníkovém šetření na středních školách podzim 2008 / leden 2009, pro Člověk v tísni o.p.s. provedla agentura Millward Brown, viz www.jedensvetnaskolach.cz, www.millwardbrown.com. (Poslední náhled: 10. 4. 2013)

5. Občanské vzdělávání dospělých

Navzdory chybějící systémové a koncepční podpoře občanského vzdělávání v České republice jsme během posledních let svědky rozvoje dílčích vzdělávacích projektů a aktivit, které jsou financovány převážně soukromými zdroji. Mezi hlavní donory, kteří podporují rozvoj občanského vzdělávání v ČR, můžeme řadit: Nadace Open Society Fund, Nadace Via, Nadace Partnerství, Nadace rozvoje občanské společnosti.

Z veřejných zdrojů je důležité zmínit programy Ministerstva životního prostředí v rámci Místní agentury 21 a operační program OPVK, který má v gesci Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Jak bylo řečeno výše, v roce 2011 MŠMT připravilo 37. výzvu, která měla za cíl:

- 1) rozvoj občanské gramotnosti za účelem posílení funkční občanské společnosti a odpovědného životního stylu;
- 2) vzdělávání v oblasti lidských práv a rozvoj právní gramotnosti;
- 3) vzdělávání k aktivnímu občanství a participaci v lokálním prostředí a regionu.

Do výzvy se úspěšně zaregistrovalo 282 projektových žádostí, s celkovou požadovanou částkou přesahující 1,3 mld. Kč. Tento objem třináctkrát převýšil alokované finanční prostředky prvně určené na pokrytí této výzvy a potvrzuje připravenost sektoru na realizaci občansko-vzdělávacích aktivit. I díky tomuto nečekanému zájmu se Ministerstvo školství rozhodlo navýšit prostředky v této výzvě na konečných 305 mil. Kč. V rámci 37. výzvy bylo podpořeno 77 subjektů realizujících občanské vzdělávání²⁴. Podíváme-li se podrobněji na popisy nebo konkrétní vzdělávací nabídku jednotlivých projektů, vidíme, že převládají projekty zaměřené na vzdělávání k environmentálně odpovědnému chování, zdravému životnímu stylu a osobnímu rozvoji. V menší míře se již setkáme s tématy, jako je aktivní občanství, vztah občana k úřadu, dobrovolnictví nebo korupce. V některých projektech je patrné, že dochází k záměně občanského vzdělávání se vzděláváním zájmovým nebo profesním. To lze přičíst zatím nedostatečně vymezenému konceptu občanského vzdělávání v systému celoživotního učení. Z metod převládají formy běžné v neformálním vzdělávání, především workshopy, semináře a besedy s odborníkem. Jen někteří realizátoři více začleňují metody a techniky informálního vzdělávání, kdy se vytváří edukační situace, v nichž dochází k autentickému učebnímu procesu a praktické internalizaci občanských kompetencí.

ČLENĚNÍ VZDĚLÁVACÍCH AKTIVIT PODLE TEMATICKÝCH OBLASTÍ

Cílem této kapitoly je rozčlenit příklady dobré praxe neformálního a informálního občanského vzdělávání. Pro potřeby analýzy budeme členit aktivity, které mají vzdělávací potenciál do 4 skupin, tak jak definoval pro Evropskou komisi Institute of Education v roce 2012²⁵. Skupiny se dále člení na 11 oblastí podle tematického zaměření. Předložené příklady dobré praxe nemají za cíl vyzdvihnout jednotlivé programy nebo organizace, ale ukázat čtenáři spektrum reprezentativních projektů.

V České republice nyní vzniká velké spektrum programů, které mají velký potenciál pro rozvoj občanského vzdělávání a pro rozvoj demokratické kultury. Odvrácenou stranou mince je skutečnost, že řada programů je čistě závislá na projektových penězích a není možné udržet kontinuitu a rozvoj těch nejkvalitnějších. Díky chybějící vzdělávací koncepci v oblasti občanského vzdělávání a chybějícímu systému udržitelné finanční podpory je nabídka občanského vzdělávání pro dospělé roztržena do krátkodobých, nesystémových akcí, které byť mají velký potenciál a je za nimi oborná práce, tak v krátkém čase končí. Tento přístup ve své podstatě znamená velmi neefektivní vynakládání finančních prostředků.

²⁴ Viz www.msmt.cz/file/21845_1_1/

²⁵ http://ec.europa.eu/citizenship/news-events/news/29052012_en.htm

Veřejné knihovny v ČR: Tradiční místa občanského vzdělávání

Při hledání míst, kde je možné edukačně pracovat s širokou veřejností od dětského věku až po seniory a rozvíjet občanské vzdělávání jako jeden z pilířů celoživotního učení, je zapotřebí využít potenciálu veřejných knihoven a zabývat se vzdělávacími potřebami jejich návštěvníků. Veřejné knihovny hrají v České republice důležitou roli kulturních a vzdělávacích center plně zakořeněných do lokálních komunit. Více jak 6000 knihoven v ČR je nejhustší informačně-vzdělávací sítí v Evropě. Knihovny se často nachází i na tak malých obcích, kde chybí jiná občanská vybavenost (městský úřad, škola aj.). Tohoto jevu si všímá Koncepce rozvoje knihoven ČR na léta 2011–2015²⁶, která definuje jako jeden z rozvojových cílů „podporovat úlohu veřejných knihoven jako přirozených center rozvoje občanských komunit a jejich kreativity“. Aktivity knihoven mají mimo jiné směřovat k posílení aktivní účasti občanů na životě komunity a sloužit tak jako přirozená informační, kulturní, vzdělávací a komunitní centra. Koncepce tak zdůraznila edukační potenciál knihoven v rámci celoživotního rozvoje občanských znalostí, dovedností a postojů v rámci demokratického státu.

Centrum občanského vzdělávání MU a Svaz knihovníků a informačních pracovníků České republiky (SKIP) připravily analýzu *Vzdělávacích preferencí návštěvníků veřejných knihoven v oblasti občanského vzdělávání dospělých*²⁷, která mapovala vzdělávací priority v jednotlivých oblastech občanského vzdělávání pohledem návštěvníků knihoven. Výzkumu se účastnilo více jak 2000 návštěvníků 60 knihoven jak z malých obcí, tak krajských měst. Výsledky potvrdily **zájem o občanské vzdělávání v knihovnách u 76 % dotázaných**. Mezi tématy, o která byl projeven největší zájem, patří rozvoj právního povědomí, vztah občana a úřadu, ochrana spotřebitele, rozvoj komunikačních dovedností, techniky na odolnost vůči stresu, aktivní přístup k zaměstnání, finanční gramotnost aj. Výzkum jednoznačně potvrdil, že veřejnost vnímá obecnou potřebu občanského vzdělávání a má zájem o konkrétní témata občanského vzdělávání realizovaná v knihovnách. Čtenáři projeví dostatečný zájem na to, aby měla realizace takto zaměřených vzdělávacích programů smysl.

²⁶ http://www.mkcr.cz/assets/literatura-a-knihovny/Koncepce_rozvoje_knihoven_2011-2015.pdf

²⁷ Protivínský, T.; Čáp, P. (2012) *Občanské vzdělávání v knihovnách: Výzkum vzdělávacích preferencí návštěvníků veřejných knihoven v oblasti občanského vzdělávání dospělých*. Brno: MUNI PRESS

Politická participace

Tato oblast se týká aktivit, které se zaměřují na různé formy politické participace, např. hlasování ve volbách, rozvoj politické gramotnosti, zapojení do rozhodovacích procesů aj.

Vzdělávání k politické gramotnosti	Sblížení politikou – výchova k aktivnímu občanství a lokální demokracii Středomoravská agentura rozvoje venkova, o.p.s.	http://www.sblizenipolitikou.cz
Zapojení do rozhodování	Místní agenda 21 Ministerstvo životního prostředí	http://www.ma21.cz
Zapojování těžko přístupných skupin	Zplnomocňování obyvatel sociálně vyloučených lokalit na Toužimsku a Tepelsku v Karlovarském kraji. Občanské sdružení Západ	http://www.cesky-zapad.cz

Aktivity v rámci komunit

Tato oblast rozvoje aktivního občanství se zabývá programy, které podporují sociální a kulturní zapojení občanů do místních komunit. Aktivity v rámci komunit mají široké spektrum činností, které jsou založené na dobrovolnictví.

Národní a evropské strategie	72 hodin – ruku na to! Tři dny dobrovolnických aktivit po celé ČR Česká rada dětí a mládeže	http://www.72hodin.cz
Aktivity vztažené na vzdělávání	Komunita – proti nudě imunita Antikomplex, o.s.	http://www.zapojme.se
Zapojení těžko přístupných skupin	Romské komunitní centrum – Žižalka Oblastní Charita Přerov	http://www.prerov.caritas.cz/romske-komunitni-centrum-zizalka

Politické aktivity občanského sektoru

Tato oblast rozvoje aktivního občanství se týká akcí a činností, které jsou politické, ale nejsou spjaty s politickými stranami či organizacemi. Politické aktivity občanského sektoru umožňují občanům uvědomovat si a uplatňovat svá práva.

Činnosti nevládních organizací	Právo na pokojné shromažďování jako test demokracie Iuridicum Remedium, o.s.	http://www.shromazdovacipravo.cz
Učení pro politické aktivity občanského sektoru	Můžeme měnit svět kolem sebe Program Mládež v akci	http://www.mladezvacki.cz/?id=353
Transparentní informace a aktivity prevence korupce	Náš stát Fond Otakara Motejla	http://www.nasstat.cz/cze

Hodnoty demokracie, lidských práv, sociální soudržnosti a tolerance

Tato dimenze se týká aktívit, které podporují demokratické hodnoty, lidská práva, sociální soudržnost a toleranci.

Vzdělávání k demokratickým hodnotám	Hrdinou může být každý Liga lidských práv, o.s.	http://www.hrdinou.cz
Podpora rozmanitosti, tolerance a integrace	Romea: projekt tiskové on-line služby Romea, o.s.	http://www.romea.cz

6. Závěry a doporučení**1.**

Vytvořit stabilní rámec pro občanské vzdělávání na úrovni státu a to včetně finanční podpory. Je možné uvažovat o různých podobách. V každé případě existují možnosti, jak za nízký ale stálý příspěvek v řádu jednotek milionů korun ročně lze získat základ, ke kterému se zbytek může získat projektovým způsobem. Podobná kombinace financování je efektivní jak pro stát tak i pro NNO. Z hlediska koncepce je třeba vhodně kombinovat nesmírně bohaté zahraniční zdroje a místní zkušenosti a realitu²⁸.

2.

Využít synergie již stávajících struktur. Velmi se nabízí práce se sítí knihoven, které se už delší dobu tak jako tak vyvíjejí směrem ke komunitním a vzdělávacím centrům. Pokud se knihovny spadající pod MK podaří propojit s aktivitami NNO nebo organizací jako je Centrum občanského vzdělávání MU, které se většinou spadájí svojí činností pod MŠMT, vznikne velice účinná synergie mezi tradičními a novými strukturami.

3.

Ve školní oblasti je provést postupnou ale hloubkovou proměnu. Revize RVP musí jít ruku v ruce se systematickou a dlouhodobou nabídkou kvalitního vzdělávání učitelů tak, aby ze střednědobého hlediska došlo k reálnému posunu v občanském chování žáků. Kapacita změn ve školství je po letech velkých a často chaotických změn omezená, právě proto je potřeba postupovat koncepčně a dlouhodobě.

²⁸ Velmi dobrá je v tomto směru souhrnná studie zpracovaná předními britskými experty pro Evropskou komisi: Final Study Summary and Policy Recommendations, Participatory Citizenship in the European Union Institute of Education, Bryony Hoskins and David Kerr, 2012.

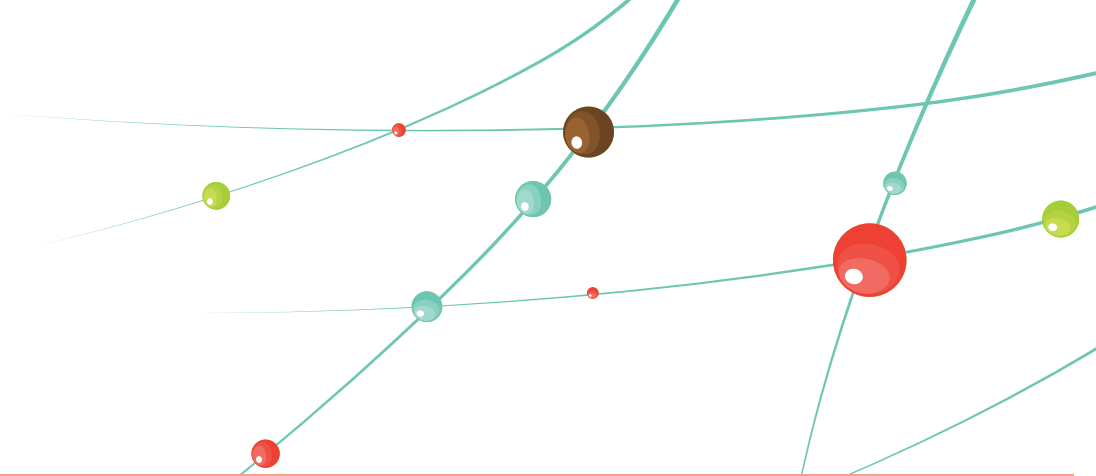
Petr Čáp, Ondřej Matějka, Tomáš Protivínský

Občanské vzdělávání v ČR

Grafické zpracování: Markéta Snopková

1. vydání

Publikace je neprodejná. Je možné ji objednat nebo stáhnout na www.obcanskevzdelavani.cz.

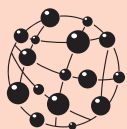
Centrum občanského vzdělávání

Centrum občanského vzdělávání (COV) je analyticko-aplikační pracoviště Masarykovy univerzity, jehož smysl spočívá v dlouhodobé podpoře koncepčního rozvoje občanského vzdělávání v České republice. Posláním COV je podporovat občany v rozvoji dovedností, které jim umožní lépe se orientovat ve veřejném prostoru a účinněji se zapojovat do občanského života. COV vychází z předpokladu, že moderní demokracie se nezakládá jen na institucích, ale také na odpovědnosti jejich zástupců a na dovednostech občanů efektivně a správně instituce využívat. Bez těchto dovedností jsou instituce prázdnou skořápkou, které správně plní svou funkci pouze v situaci bez velkých problémů a tlaků. Základním stavebním kamenem politické kultury a demokratické občanské společnosti je proto především vzdělaný, svobodně myslící a aktivní občan.

Občanské vzdělávání se přirozeně dotýká i témat, která jsou předmětem aktuální politické diskuse. Smysluplné občanské vzdělávání proto musí být nadstranické a vyvážené. COV se ve své činnosti řídí třemi principy:

- **bez indoktrinace**
občanské vzdělávání nesmí manipulovat studujícím a bránit mu ve vytváření jeho vlastního úsudku,
- **vyváženost**
o tématu, vnímaném ve společnosti, politice či vědě jako kontroverzní, musí být také jako o kontroverzním vyučováno,
- **podpora samostatného myšlení**
občanské vzdělávání musí dostávat studující do situace, aby dokázali analyzovat politickou a společenskou situaci z vlastní pozice a byli schopni hledat prostředky a cesty, jak danou situaci ve svém zájmu a demokratickými prostředky usměrňovat.

Centrum občanského vzdělávání spolupracuje se zahraničními organizacemi s podobným zaměřením. Je součástí sítě mezinárodní sítě Networking European Citizenship Education, která umožňuje výměnu zkušeností na evropské úrovni. Ve svých publikacích COV nabízí analýzy, metodické postupy a doporučení v oblasti systémového zavádění občanského vzdělávání v České republice. Publikace jsou dostupné na adrese www.obcanskevzdelavani.cz.

MASARYKOVA UNIVERZITA
CENTRUM OBČANSKÉHO
VZDĚLÁVÁNÍ

... jenom volit nestačí.

**muni
PRESS**

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

ISBN 978-80-210-6185-9

9 788021 061859